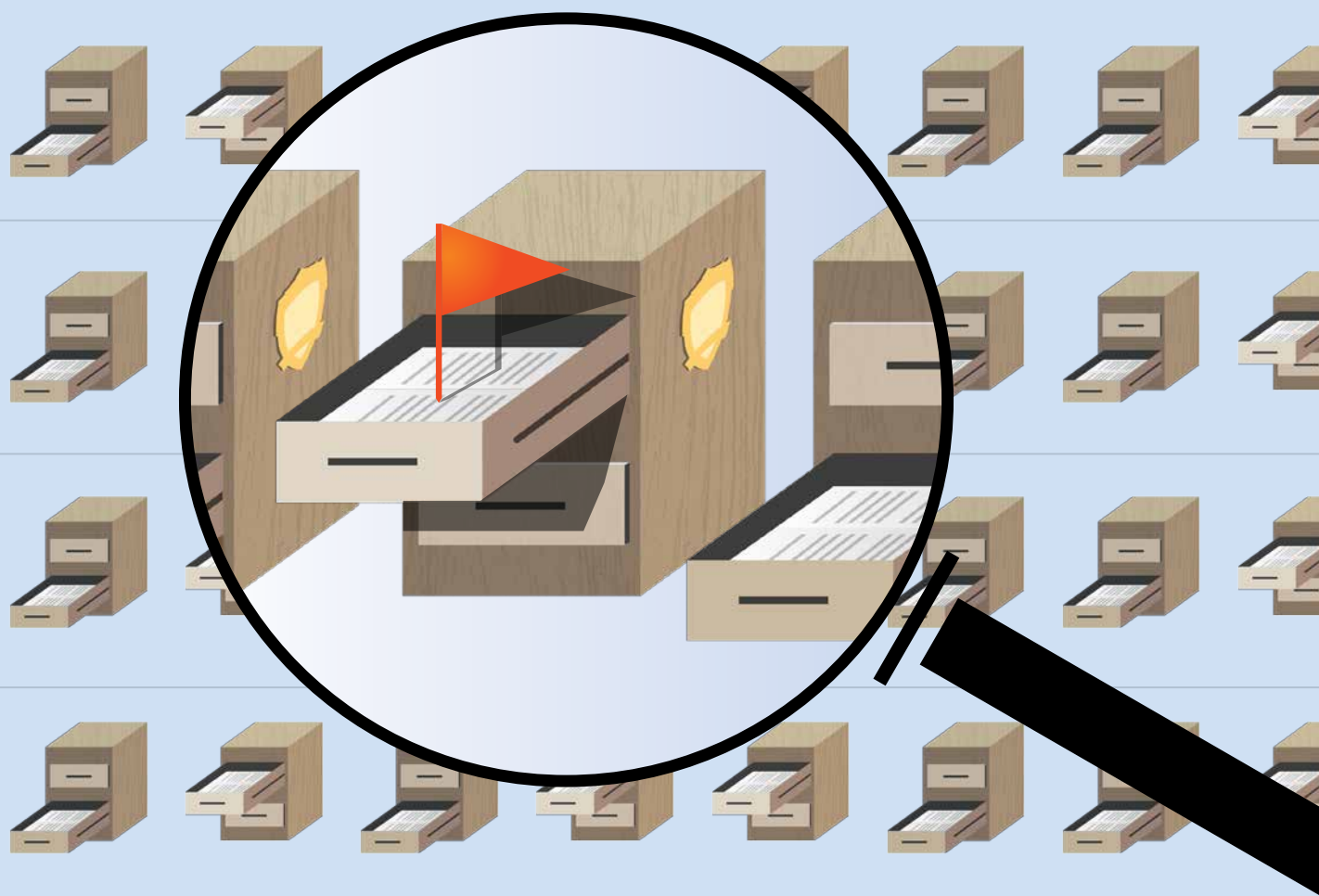

Vladimir Erceg

Cena bezbednosti

Svrishodnost javnih nabavki u Ministarstvu
unutrašnjih poslova Republike Srbije

Vladimir Erceg

**CENA BEZBEDNOSTI –
SVRSISHODNOST JAVNIH
NABAVKI U MINISTARSTVU
UNUTRAŠNJIH POSLOVA
REPUBLIKE SRBIJE**

BEOGRAD
2017

Program Evropske unije „Podrška civilnom društvu 2013” za Srbiju

CENA BEZBEDNOSTI –
SVRSISHODNOST JAVNIH NABAVKI U MINISTARSTVU
UNUTRAŠNJIH POSLOVA REPUBLIKE SRBIJE

Izdavač

Beogradski centar za bezbednosnu politiku
Đure Jakšića 6/5, Beograd
Telefon: 011 3287 226
E-mail: office@bezbednost.org
Web: www.bezbednost.org

Autor

Vladimir Erceg

Urednik

Saša Đorđević

Dizajn i prelom

Marko Marinković

Štamparija

Unagraf

Tiraž

250

ISBN

978-86-6237-135-5

Beograd, 2017

Ova publikacija se izdaje uz pomoć Evropske unije i Kancelarije za saradnju sa civilnim društvom Vlade Republike Srbije kroz projekat „PRO-CURE: Jačanje civilnog nadzora nad javnim nabavkama u sektoru bezbednosti”. Za sadržaj publikacije odgovoran je isključivo izdavač i iskazani stavovi nisu nužno stavovi Evropske unije, niti Kancelarije za saradnju sa civilnim društvom.

Ovaj predlog praktične politike [policy paper] pripremljen je u okviru Programa TRAIN 2017 (Think Tanks Providing Research and Advice through Interaction and Networking), koji podržava Savezno ministarstvo spoljnih poslova Nemačke (Pakt za stabilnost u Jugoistočnoj Evropi) i primenjuje nemački Savet za spoljne poslove (DGAP).

APSTRAKT

Uz postojeće mere štednje i period sve veće socijalne nestabilnosti u Republici Srbiji, policija trpi znatnu finansijsku i moralnu štetu zbog lošeg upravljanja javnim sredstvima kroz nesvrshodne i koruptivne postupke javnih nabavki. Veća svrsishodnost javnih nabavki policije garantuje veću dostupnost sredstava za preko potrebnu opremu, uniforme i tehnologiju. To bi, pak, znatno poboljšalo delotvornost policije, učinilo bi je otpornijom na korupciju i spremnijom za buduće bezbednosne izazove. Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije (MUP), kao organ odgovoran za policiju i javnu bezbednost, usvojilo je i primenilo sve pravno obavezujuće propise o javnim nabavkama, ali tek treba da proceni da li se svrsishodnost javnih nabavki zaista povećala.

Da bi se procenilo pravo stanje u postupcima javnih nabavki MUP-a, u ovom radu se analiziraju javno dostupni podaci o javnim nabavkama na osnovu izvesnog broja pokazatelja svrsishodnosti koji su grupisani u četiri dimenzije: transparentnost, planiranje javnih nabavki, sprovođenje javnih nabavki i konkurencija.

U proceni se zaključuje da je ukupna ocena prakse MUP-a u oblasti javnih nabavki daleko od zadovoljavajuće i zahtevaju se znatni, ali ostvarivi naponi da bi se obezbedilo njeno poboljšanje. U tom cilju, ovaj dokument sadrži niz preporuka koje se smatraju realno primenjivim i koje će uticati na poboljšanje rezultata MUP-a u oblasti svrsishodnosti javnih nabavki.

UVOD

Sistem javnih nabavki se obično smatra vrlo osjetljivim na sve oblike korupcije. Nedostatak odgovornosti i transparentnosti u ovoj oblasti dovodi ne samo do pojedinačnih i sporadičnih slučajeva korupcije, već i do sistemske neefikasnosti javnog sektora u celini, predstavlja ozbiljnu prepreku radu institucija i dovodi do rasipanja javnih sredstava.

Mere za poboljšanje svrsishodnosti javnih nabavki¹ koje se primenjuju u Republici Srbiji uglavnom su rezultat procesa pregovora sa Evropskom unijom. Srbija je u velikoj meri usklađena sa međunarodnim i evropskim pravnim standardima u oblasti javnih nabavki, a sa pravnim tekovinama Evropske Unije treba da se u potpunosti uskladi do kraja 2017. godine. Ipak, Komisija EU je tokom 2016/2017. godine ocenila da je u oblasti javnih nabavki² Srbija samo *umereno spremna* i označila je ovu oblast kao "posebno osjetljivu na korupciju".³ Za sada su jedina sredstva koja država ima na raspolaganju za poboljšanje ovog uslova akcioni planovi za primenu Poglavlja 23⁴ i Strategije razvoja javnih nabavki za period od 2014-2018.⁵ godine. Ovi akcioni planovi predviđaju niz mera za jačanje kontrole nad postupcima javnih nabavki, ali im nedostaju smisleni referentne pokazatelji svrsishodnosti koji bi mogli da pomognu da se utvrdi da li primenjene mere postizu očekivane rezultate.

Korupcija i rasipanje sredstava u policiji ugrožavaju postizanje ciljeva javne bezbednosti i nanose štetu materijalnom statusu i moralu policijskih službenika, a samim tim i smanjuju bezbednost građana. Ministarstvo unutrašnjih poslova RS (MUP), koje je odgovorno za policijski rad, jedna je od najvećih javnih institucija u Srbiji. Ono zapošljava gotovo 45.000 ljudi, i njegovi troškovi zauzimaju značajan deo budžeta RS – gotovo 6% (oko 1,5% BDP). MUP predstavlja primarnu službu za primenu zakona koja je odgovorna za održavanje javne bezbednosti i borbu protiv kriminala i korupcije. Nesvrshodnost javnih nabavki postala je naročito uočljiva tokom poslednjih nekoliko godina, otkada se primenjuju mere štednje i otkada su smanjena sredstva koja stoje na raspolaganju MUP-a. Zbog čvrste fiskalne politike, pitanje kako postići vrednost za novac u MUP-u postalo je važnije nego ikada.

Iz zakonodavne perspektive, MUP je do sada završio mnogo toga, ipak još uvek ne postoji procena da li se svrsishodnost javnih nabavki zaista poboljšala. Tokom 2016. godine, MUP je usvojio Interni akt kojim se detaljno reguliše postupak javnih nabavki i navode konkretne odgovornosti prilikom faze planiranja, kvalitativni i kvantitativni kontrolni mehanizmi javnih nabavki, i mere nadzora primene ugovora o javnim nabavkama.⁶ MUP je takođe, u skladu sa zakonom, usvojio interni plan za suzbijanje korupcije u javnim nabavkama⁷. Jedinica za internu reviziju u okviru MUP-a postoji kao nezavisno interno telo koje sprovodi revizije u okviru Ministarstva u cilju boljeg upravljanja organizacionim jedinicama MUP-a. Pored toga, posle usvajanja novog Zakona o policiji 2016. godine, Sektor unutrašnje kontrole MUP-a proširio je svoju nadležnost sa policije na čitavo ministarstvo i tako proširio svoj preventivni i represivni obuhvat i na sektor koji je zadužen za upravljanje finansijskim i materijalnim resursima.⁸ Ove promene u velikoj meri zadovoljavaju obaveze u procesu pregovora sa EU u oblasti poboljšanja sistema javnih nabavki. Međutim,

1 Npr. Mere za borbu protiv korupcije i izgradnju integriteta, zaštita konkurencije i ponuđača, klauzule o transparentnosti i efikasnosti postupka, itd.

2 Evropska komisija, *Izveštaj o Srbiji*, 2016. str. 36.

3 Ibid. i Evropska komisija, «*Non-Paper*» dokument, 2017. str. 8.

4 Grupa za pregovore o Poglavlju 23, *Akcioni plan za Poglavlje 23*, 2015.

5 Strategija razvoja javnih nabavki, 2014.

6 Interni akt MUP-a, 2015.

7 Plan za suzbijanje korupcije u javnim nabavkama MUP, 2016.

8 Zakon o policiji, 2016.

u odusustvu dobrih pokazatelja svrsishodnosti javnih nabavki, ostaje pitanje kako realno odrediti da li su te izmene dovele do ikakvih pozitivnih rezultata.

Ovaj dokument nudi alternativnu procenu svrsishodnosti javnih nabavki u Ministarstvu unutrašnjih poslova RS za period od 2013. do 2017. godine tako što posmatra ključne pokazatelje svrsishodnosti koji otkrivaju stvarni obim izmena zakonodavstva i procedura.

U proceni se koriste pokazatelji svrsishodnosti koje je razvio Beogradski centar za bezbednosnu politiku i koji su objavljeni u Priručniku za građansku procenu svrsishodnosti utroška sredstava u sektoru bezbednosti⁹ i metodologiji PointPulse mreže za procenu integriteta policije u vezi sa finansijama i javnim nabavkama¹⁰. Korišćeni su statistički podaci koji se odnose na postupke javnih nabavki u MUP-u, kao i podaci iz nacionalnih izveštaja o javnim nabavkama koje je izdala Uprava za javne nabavke.¹¹

9 Đokić, Erceg, Petrović, Đan, *Priručnik za građansku procenu svrsishodnosti utroška sredstava u sektoru bezbednosti*, 2016.

10 Online: <<http://pointpulse.net/>>

11 U istraživanju smo se suočili sa mnogim izazovima koji se odnose na dostupnost konsolidovanih podataka o javnim nabavkama, što je ograničilo broj pokazatelja koji su mogli biti analizirani i značilo da ispitani niz podataka pokriva različite vremenske periode. Za neke pokazatelje koriste se podaci iz 2017. godine, dok su za ostale bili dostupni samo podaci koji pokrivaju period od aprila 2013. do juna 2016. godine. Ovo je uzeto u obzir tokom procene pokazatelja.

PROCENA SVRSISHODNOSTI JAVNIH NABAVKI

Analiza svrsishodnosti javnih nabavki u Ministarstvu unutrašnjih poslova Republike Srbije (MUP) grupisana je u četiri ispitane dimenzije: 1) Transparentnost, 2) Planiranje javnih nabavki, 3) Sprovođenje javnih nabavki i 4) Konkurencija. Svako poglavlje koje se odnosi na ispitane dimenzije svrsishodnosti javnih nabavki počinje sa ukupnom ocenom te dimenzije, koju prati detaljnija analiza njenih konkretnih elemenata ili pokazatelja. Svaki analizirani element dobio je sopstvenu ocenu. Ukupna ocena poglavlja obračunata je kao prosečna ocena elemenata. Ocene idu od 1 do 4 i obeležene su različitim bojama radi lakšeg snalaženja, kao što se može videti u opisu ocena ispod:

Ocene:

- 1 – Potrebne su suštinske promene
- 2 – Potrebno je značajno poboljšanje
- 3 – Zadovoljavajuće/potrebno je određeno poboljšanje
- 4 – Dobra praksa

1. TRANSPARENTNOST

Ocena ove dimenzije: 3 – Zadovoljavajuće/potrebno je određeno poboljšanje

1.1. Objavljivanje planova javnih nabavki

Ocena: 3 – Zadovoljavajuće/potrebno je određeno poboljšanje

MUP redovno objavljuje planove javnih nabavki na svojoj internet stranici.¹² U Informatoru o radu MUP-a nalaze se i linkovi ka tim planovima.¹³ Informacije iz planova javnih nabavki su u velikoj meri usklađene sa Zakonom o javnim nabavkama, osim kategorije procenjene vrednosti javne nabavke, koja je izostavljena iz javno dostupnih planova. Iako ova praksa nije precizno regulisana, nju je Uprava za javne nabavke (UJN) prihvatila kao preventivnu meru koja otežava ponuđačima da postizu dogovore o cenama koje bi nudili naručiocima. UJN i dalje prima planove koji sadrže procenjenju vrednost javnih nabavki.¹⁴ Ova praksa može se poboljšati objavljivanjem planova u mašinski čitljivom formatu, sa manje činjeničnih grešaka (vidi 1.5).

¹² Internet sajt MUP-a, Deo posvećen javnim nabavkama. Online: <<https://goo.gl/d5n6pC>>

¹³ MUP, Informator o radu, 2017.

¹⁴ Intervju, Srećkov, 2017.

1.2. Objavlivanje tenderske dokumentacije

Ocena: 4 – Dobra praksa

Od 2013. godine, MUP je na Portalu javnih nabavki objavio više od 97% sve obavezne tenderske dokumentacije.¹⁵ Sva objavljena tenderska dokumentacija javno je dostupna putem Portala javnih nabavki, a jedan njen deo dostupan je i preko internet stranice MUP-a. Iako nisu u mašinski čitljivom formatu, gotovo svi objavljeni dokumenti o javnim nabavkama su ili u Word ili u PDF formatu i mogu se kompjuterski pretraživati.

1.3. Objavlivanje informacija o odlukama

Ocena: 3 – Zadovoljavajuće/potrebno je određeno poboljšanje

Tokom 2016. godine, MUP je propustio da objavi 28% odluka tenderske komisije o dodeli ugovora za javne nabavke. Ovi dokumenti sadrže stručne procene ponuda i obrazloženje komisije za javne nabavke o tome zašto je ugovor dodeljen konkretnom ponuđaču. Kao takvi, oni predstavljaju jedan od glavnih elemenata transparentnosti postupaka javnih nabavki. S obzirom na to da je objavljivanje ovih odluka u 2016. postalo obavezno, očekuje se da će se ova praksa tokom 2017. godine poboljšati.

1.4. Objavlivanje informacija o poverljivim nabavkama

Ocena: 3 – Zadovoljavajuće/potrebno je određeno poboljšanje

Poverljive, bezbednosno osetljive nabavke izuzete su od pravila koja regulišu transparentnost javnih nabavki.¹⁶ Međutim, time se ne zabranjuje naručiocima da objavljuju zbirne informacije o poverljivim nabavkama – te zbirne informacije bi mogle da prikazuju ukupan iznos planiranih poverljivih nabavki i ukupan iznos potrošen na poverljive nabavke tokom jedne godine. Ministarstvo odbrane je objavljivalo zbirne informacije o poverljivim javnim nabavkama u svom Informatoru o radu,¹⁷ dok MUP to nikad nije uradio ni u kakvom obliku.¹⁸

Pored toga, za razliku od kvartalnih izveštaja Ministarstva odbrane, kvartalni izveštaji o aktivnostima MUP-a koji se dostavljaju nadležnom odboru Narodne skupštine uopšte ne sadrže nikakve informacije o javnim nabavkama.¹⁹ Zakon ne zahteva objavljivanje zbirnih informacija o poverljivim nabavkama (otud bolja ocena), ali bi ovakva praksa povećala transparentnost javne potrošnje u ovoj osetljivoj oblasti i poboljšala percepciju integriteta postupaka javnih nabavki u okviru ove institucije.

1.5. Pristupačnost statističkih podataka o javnim nabavkama

Ocena: 2 – Potrebno je značajno poboljšanje

Veliki problem koji sprečava delotvoran nadzor nad postupcima javnih nabavki MUP-a, ili bilo kog drugog naručioca u Srbiji, predstavlja pitanje nestandardizovanih i nedoslednih statističkih podataka o javnim nabavkama.

¹⁵ Portal javnih nabavki. Online: <<http://portal.ujn.gov.rs/>>

¹⁶ Zakon o javnim nabavkama. 2012/15. člans 127 i 128.

¹⁷ MO, Informator o radu. 2017.

¹⁸ MUP, Informator o radu. 2017.

¹⁹ Izveštaj o aktivnostima MUP-a. 2017.

Uprava za javne nabavke (UJN) prikuplja sve relevantne podatke od naručilaca i objavljuje ih na Portalu javnih nabavki. Iako je portal robustan i čuva veliku količinu podataka o javnim nabavkama, on ne pruža mogućnost unakrsnog poređenja i filtriranja tih podataka – što je preko potrebno za otkrivanje opasnih tendencija u postupcima javnih nabavki. Čak i pohvalni potez UJN, da krajem 2015. godine uvede pilot program otvorenih podataka²⁰ nije mnogo pomogao zbog toga što dostupnim bazama podataka²¹ nedostaju kritično važni podaci koji su potrebni za otkrivanje korupcije i loših praksi, konkretno, podaci o vrednostima ugovora, ponuđačima sa kojima su sklopljeni ugovori, kao i broju ponuđača po ugovoru.

Pored toga, izveštaji o javnim nabavkama koje je MUP objavio u PDF formatu²² često se razlikuju od podataka UJN ili su nekompatibilni s njima, što ova dva izvora čini teškim za upoređivanje i unakrsno povezivanje. Posebno su problematične brojne činjenične greške u izveštajima koje konsolidovanje i poređenje podataka čine gotovo nemogućim.

2. PLANIRANJE JAVNIH NABAVKI

Ocena ove dimenzije: **1.7 – Potrebne su suštinske promene**

2.1. Izmene planova javnih nabavki

Ocena: **2 – Potrebno je značajno poboljšanje**

U poslednje četiri godine, MUP je menjao svoje godišnje planove javnih nabavki šest puta: dva puta tokom 2014, dva puta tokom 2016, i dva puta tokom 2017. godine.²³ Ova praksa ukazuje na greške u planiranju, a možda i na nezdravo oslanjanje MUP-a na, zakonom dozvoljenu mogućnost naknadnog menjanja plana u vanrednim slučajevima. Česte izmene planova javnih nabavki dovode do toga da većina postupaka javnih nabavki bude potisnuta na kraj fiskalne godine ili kraj kvartala – 2/3 svih posmatranih ugovora MUP-a (2013-2016) potpisano je ili 31. decembra 2015, ili 31. marta ili 30. juna 2016.²⁴ Ovakvom praksom vrši se pritisak na jedinicu za javne nabavke da sve planirane javne nabavke obavi u kratkom vremenskom roku – što povećava mogućnost pravljenja grešaka i umanjuje delotvornost nadzora.

2.2. Obrazlaganje javnih nabavki

Ocena: **2 – Potrebno je značajno poboljšanje**

Još jedna slabost u sistemu planiranja je obavezna praksa obrazlaganja potrebe za javnom nabavkom. MUP nudi obrazloženja planiranih javnih nabavki na veoma uopšten način, koji često ne otkriva pravu potrebu iza konkretne javne nabavke. Pored toga, iz javno dostupnih izveštaja obrazloženja su izostavljena.²⁵ Nizak nivo ove prakse odgovara trenutnom nivou kvaliteta programskog budžeta MUP-a, koji se može snažno kritikovati zbog nedostatka suštinskih obrazloženja opredeljivanja sredstava.²⁶ Obrazloženja takođe nema u slučajevima kada se redovne javne nabavke proglašavaju poverljivim. Bez odgovarajućeg obrazloženja, niko ne može da utvrdi da li je odluka o poverljivosti nabavke opravdana (vidi 4.4.). Bez od-

20 UNDP, *Ocena spremnosti za otvaranje podataka*, 2015.

21 Otvoreni podaci o javnim nabavkama. Online: <<http://portal.ujn.gov.rs/OpenData.aspx>>

22 MUP – planovi javnih nabavki 2013-2017.

23 Informator o radu MUP-a. 2017. str. 221-222.

24 Baza podataka javnih nabavki MUP-a. April 2013 – jun 2016.

25 Izveštaji MUP-a o javnim nabavkama. 2014-2017.

26 Erceg, *Analiza ciljeva budžetskog programa Ministarstva unutrašnjih poslova*, 2017.

govarajuće kontrole ovog prerogativa, koruptivnu nameru je lako prikriti tako što će javna nabavka biti proglašena poverljivom.

2.3. Planiranje kapitalnih nabavki

Ocena: 1 – *Potrebne su suštinske promene*

Veliki problem kod planiranja javnih nabavki u MUP-u je način na koji se tretiraju kapitalne nabavke. Zbog svoje strukture,²⁷ budžet MUP-a je vrlo restriktivan kada se radi o ulaganjima u neophodnu policijsku opremu. To čini iracionalno planiranje ili kapitalne nabavke sa koruptivnim elementima izuzetno štetnim po interese policije. Upadljiv primer ovakvog rasipanja sredstava tokom 2017. godine bila je nabavka OEM²⁸ tonera za štampače umesto kupovine visokokvalitetnih zamena po znatno nižoj ceni, što je na kraju Ministarstvu nanelo gubitak od miliona evra.²⁹ Pored ovako nesvrshodnog postupanja, više istraživačkih medijskih izveštaja snažno je ukazalo i na korupciju u ovom slučaju.³⁰

Nasuprot ovome, taktička oprema, ili vozila i bezbednosna oprema za vatrogasnu brigadu, koja je takođe deo MUP-a, u proseku je stara 30 godina i retko se obnavlja, a čak i kada se to desi, u pitanju su uvek male količine. MUP već godinama ublažava neke od tih problema tako što se oslanja na nezakonitu³¹ praksu kupovine opreme i vozila za policiju od strane lokalne samouprave.³² Iako je u suprotnosti sa zakonom, ova praksa prolazi bez ikakvih sankcija organa javne vlasti. Utisak je da je ovaj "aranžman" uzajamno koristan i za rejting predstavnika lokalnih samouprava u javnosti i za republičke vlasti, i dovodi do smanjenja pravih podsticaja za planiranje kapitalnih nabavki u MUP-u.

Što se tiče nabavki policijskih uniformi, MUP je pravilnikom regulisao samo vizuelne standarde, ali nije propisao standarde kvaliteta.³³ S obzirom na desetine hiljada zaposlenih u MUP-u, potencijalni ponuđači su često nepripremljeni za traženi obim proizvodnje uniformi i obuču za policijske službenike prema specifikaciji kvaliteta koje MUP objavljuje tek u konkursnoj dokumentaciji nabavke, svega nekoliko nedelja pre otvaranja ponuda. Ovo je dovelo do toga da ponuđači i javnost često osporavaju tendere za nabavke uniformi i obuču, a policijski službenici ostaju nezadovoljni.³⁴

27 84% od budžeta MUP-a od 500 miliona evra izdvaja se za plate i socijalna davanja, 13% za tekuće održavanje, a samo 3% preostaje za kapitalne investicije.

28 OEM – *Original Equipment Manufacturer* (originalni proizvođač opreme)

29 Politika, *Originalni toneri ili kvalitetne borbene patike*, 16. april 2017.

30 Insajder, *Brnabić o brojnim poslovima Prointera sa državom: Nemam objašnjenje*, 31. avgust 2017.

31 Zakon koji reguliše budžetsko finansiranje zabranjuje da niži krugovi vlasti na bilo koji način sponzorišu više krugove vlasti. Zakon o budžetskom sistemu, 2015 i Intervju, Svetlana Toma Anokić, Državna revizorska institucija, 2015.

32 Škorić, *Iznuđene javne nabavke*, 2016.

33 MUP, *Uredba o izgledu uniforme i oznaka policijskih službenika*, 2013.

34 Radojčić, Bašić, *Borbene patike bez borbe*, 2016.

3. SPROVOĐENJE JAVNIH NABAVKI

Ocena ove dimenzije: *2.5 – Potrebno je značajno poboljšanje*

3.1. Rezultati kod žalbi ponuđača

Ocena: *2 – Potrebno je značajno poboljšanje*

Zaštita prava u postupcima javnih nabavki poverena je Republičkoj komisiji za zaštitu prava u postupcima javnih nabavki (u daljem tekstu: «Komisija»³⁵). Između ostalog, Komisija ima pravo da prekine postupak javne nabavke koji je u toku i da poništi ugovor o javnoj nabavci. Sve veći broj žalbi ponuđača, naročito uspešnih, protiv bilo kog naručioca može da predstavlja pokazatelj nesvrshodnog planiranja i sprovođenja javnih nabavki.

U periodu od početka primene novog Zakona o javnim nabavkama 2013. godine, do kraja 2016. godine, Komisija je 79 puta odlučivala o postupcima javnih nabavki u kojima je MUP bio naručilac. Od ukupno 79, 48 odluka su imale su za rezultat potpuno ili delimično prekidanje postupaka javne nabavke, čija je ukupna vrednost iznosila 28 miliona evra,³⁶ ili 23% od ukupne procenjene vrednosti javnih nabavki MUP-a u tom periodu.³⁷

Iako je stopa uspešnih žalbi protiv MUP-a od 61%, u skladu sa nacionalnim prosekom,³⁸ važno je imati u vidu da su dve trećine vrednosti prekinutih postupaka predstavljale javne nabavke uniformi i obuće za policijske službenike (33%) i javne nabavke patrolnih vozila (31%) – što su nabavke koje direktno utiču na radne uslove policijskih službenika. Prema brojnim reakcijama policijskih sindikata iz prethodnih godina, neuspele ili problematične nabavke policijske opreme utiču na sposobnost policije da uspešno vrši svoju dužnost i dovode do slabljenja njenog morala i dostojanstva.

Drugi negativni efekti prekinutih postupaka javnih nabavki su zamrzavanje sredstava, izgubljeno radno vreme radnika i odlaganja drugih povezanih javnih nabavki ili planova. Pored toga, svaki slučaj koji je rešen protiv MUP-a doveo je do toga da MUP mora da plati prigovor i pravne troškove, u iznosu od oko 1.000 po prigovoru, ili ukupno 50.000 evra od 2013. do 2016. godine.

3.2. Prekinuti postupci

Ocena: *3 - Zadovoljavajuće/potrebno je određeno poboljšanje*

Broj i procenat prekinutih postupaka javnih nabavki može da ukaže na nivo efikasnosti kojim naručilac upravlja postupkom javne nabavke. Ako je taj procenat visok, nešto nije u redu sa planiranjem i sprovođenjem postupka javne nabavke. Prekidanje postupka nabavke dovodi do gubljenja vremena i resursa i odlaže sticanje planiranih roba ili usluga, što može da dovede do dodatnih gubitaka resursa.

Prema dostupnim podacima,³⁹ u poslednje četiri godine, MUP je ukupno imao 138 prekinutih postupaka javnih nabavki, što čini 9% od svih sprovedenih nabavki. Tokom 2013. godine ova stopa je iznosila samo 2%, 2014. je došlo do blagog povećanja na 5%, dok je u 2015. i 2016. godini procenat prekinutih postu-

³⁵ Zakon o javnim nabavkama, član 138.

³⁶ Odluke republičke komisije, Online: <<http://www.kjn.gov.rs/odluke/zastita-prava.html>>

³⁷ MUP, *Izveštaji o javnim nabavkama za 2013-2014.*

³⁸ Uprava za javne nabavke, *Izveštaj za 2016, 2017.*

³⁹ Izveštaji o prekinutim postupcima u MUP-u za 3. kvartal 2013, 4. kvartal 2014. i 4. kvartal 2016. godine ne mogu se naći na internet sajtu MUP-a.

paka porastao na 14%, odnosno 10%, što je MUP dovelo na poziciju koja se nalazi malo iznad nacionalnog proseka od 11%.

Od svih razloga za prekidanje postupka javne nabavke, izostanak ponuda najviše diskredituje naručioca. Ti slučajevi govore da naručilac nije dobro istražio tržište ili da nije blagovremeno najavio planiranu javnu nabavku potencijalnim ponuđačima. U posmatranom periodu, 28% postupaka javnih nabavki bilo je prekinuto zbog odsustva ponuda, što je ispod nacionalnog proseka.

4. KONKURENCIJA

Ocena ove dimenzije: 2 – *Potrebno je značajno poboljšanje*

4.1. Broj ponuda po ugovoru

Ocena: 2 – *Potrebno je značajno poboljšanje*

Kada se prosečan broj ponuđača po ugovoru MUP-a uporedi sa republičkim prosekom, odmah se može videti da je u analiziranom periodu, od aprila 2013. do juna 2016. godine, MUP bio svetao primer naručioca sa konkurentnim tenderima koji imaju više od prosečnog broja ponuđača (vidi tabelu dole).

Tabela 1: Prosečan broj ponuda po ugovoru u Ministarstvu unutrašnjih poslova (MUP)				
	2013	2014	2015	2016
Nacionalni prosek	2,7	2,6	2,9	2,9
Prosek MUP-a	3,2	3,4	10	6,3
Prosek MUP-a, bez okvirnih sporazuma male vrednosti o servisiranju vozila	3,2	3,4	2,8	1,9

Drastično viši rezultati tokom 2015. i 2016. godine rezultat su sve češće prakse MUP-a da koristi okvirne sporazume koji se sastoje od više tranši, što naručiocu omogućuje da potpisuje ugovore sa velikim brojem odgovarajućih ponuđača koji bi potom ostali na spisku prioritetnih dobavljača tokom određenog vremenskog perioda, obično dve do tri godine. Međutim, detaljnija analiza ugovora otkriva da više od 64% svih posmatranih ugovora predstavljaju okvirni sporazumi za popravku i održavanje policijskih vozila podeljeni u više partija.⁴⁰ Iako ovi ugovori čine 64% od ukupnog broja ugovora MUP-a, njihova ukupna vrednost iznosi samo 2,7 miliona evra, što predstavlja samo 4% od svih ugovora koje je MUP potpisao u posmatranom periodu, čija je ukupna vrednost 67 miliona evra.

Ovi brojni ugovori male vrednosti vrlo pozitivno utiču na statistički rezultat MUP-a u okviru dimenzije konkurencije. Kada ove nabavke po okvirnim sporazumima uklonimo iz jednačine, dobijamo realniju sliku MUP-ovog odnosa prema konkurenciji u javnim nabavkama u poslednje četiri godine. Jasan je negativan trend što se tiče konkurencije: broj ponuda po ugovoru je tokom 2015. pao na 2,8, a drastičan pad se potom dogodio tokom 2016. godine – na 1,9 ponuda po ugovoru, što je znatno ispod nacionalnog proseka. Međutim, zbog velikog broja okvirnih sporazuma, ovaj uznemirujući pokazatelj izmiče oku prilikom površnog pregledanja statistike.

⁴⁰ MUP je potpisao okvirne sporazume sa desetina auto-servisa iz čitave Srbije u cilju servisiranja patrolnih vozila u periodu 2015-2017. godine. Usled nerestriktivnosti tendera, većini servisa odobreni su okvirni sporazumi. Na taj način, MUP je povećao fleksibilnost prilikom budućih popravki policijskih vozila na čitavoj teritoriji Srbije. Ovi ugovori ne znače automatski da će svi ponuđači dobiti nalog od MUP-a, već da su na spisku samo da bi mogli biti kontaktirani.

4.2. Stopa otvorenih postupaka javnih nabavki sa samo jednom ponudom

Ocena: 2 – *Potrebno je značajno poboljšanje*

Još jedan zajednički pokazatelj za merenje konkurencije u postupcima javnih nabavki je korišćenje otvorenih postupaka. Od aprila 2013. do juna 2016. godine, vrednost ugovora o javnim nabavkama koje je MUP zaključio posle otvorenih postupaka iznosila je 96%, što ovo ministarstvo dovodi znatno iznad republičkog proseka (93% za 2016. godinu⁴¹). U istom periodu, zajednička vrednost ugovora koji su zaključeni korišćenjem ozloglašnog pregovaračkog postupka bez poziva za davanje ponuda iznosila je samo 1,1%, što je takođe ispod nacionalnog proseka od 3%.

Ovde je alarmantno to što je ukupan broj otvorenih postupaka javne nabavke sa samo jednim ponuđačem drastično porastao u poslednje četiri godine i dostigao zapanjujućih 55% od ukupne vrednosti svih otvorenih postupaka za dobijanje ugovora u MUP-u. Prema Upravi za javne nabavke, ovo je uglavnom posledica ograničenosti srpskog tržišta za konkretne predmete javnih nabavki,⁴² ali takođe, u izvesnoj meri, i dejstvo visoke percepcije korupcije u javnosti koja odvraća potencijalne ponuđače od prijavljivanja za "već nameštene" tendere⁴³, kao i posledica toga da su neki tenderi napravljeni tako da ograniče konkurenciju.⁴⁴

4.3. Udeo ugovora maksimalne vrednosti

Ocena: 2 – *Potrebno je značajno poboljšanje*

MUP u godišnjim planovima javnih nabavki ne otkriva procenjenu vrednost javnih nabavki. Ta praksa ima funkciju da spreči tajno dogovaranje ponuđača. Pored toga, s obzirom na to da je MUP koristio otvoreni tenderski postupak na 96% tendera, opravdano se može očekivati da će za MUP cene ugovora biti povoljnije u praksi.

U posmatranom periodu sprovođenja javnih nabavki (april 2013 – jun 2016), ovo, međutim, nije bio slučaj. Od ukupne vrednosti ugovora od 67 miliona evra, 36 miliona (ili 54%) otišlo je na ugovore o javnim nabavkama čija je vrednost jednaka procenjenoj vrednosti odgovarajuće javne nabavke. To znači da je ponuđač dostigao maksimalnu cenu koju je predvideo MUP bez obzira na sve tehnike podsticanja konkurencije. Detaljnija klasifikacija ovih cifara može se naći u tabeli ispod.

41 Uprava za javne nabavke, *Izveštaj za 2016. i 2017.*

42 Ibid.

43 „55% ponuđača ne prijavljuju se na tendere jer smatraju da im je šansa da pobede mala ili nikakva“, Jovanović, *Izazovi javnih nabavki u 2016, 2016.*

44 Stefanović, *Policija štampa za sve pare, 2016 i Radojčić, Bašić, Borbene patike bez borbe, 2016.*

Tabela 2: Udeo ugovora o javnim nabavkama MUP-a čija je vrednost jednaka procenjenoj vrednosti javne nabavke*		
Godina	Ukupna vrednost ugovora **	% ugovora čija je vrednost jednaka procenjenoj vrednosti
2013	4	75,5%
2014	28	38%
2015	14	46%
2016	21	76%
Total	67	54%

* 98% procenjene vrednosti ili više

* približno, konvertovano u milione evra

4.4. Sprovođenje poverljivih tendera

Ocena: 2 – *Potrebno je značajno poboljšanje*

Postupci javne nabavke bezbednosno osetljive robe i usluga regulisani su Zakonom o javnim nabavkama kao "Javne nabavke u oblasti odbrane i bezbednosti". Zakon predviđa da su ove javne nabavke izuzete od zakona, i daje samo preporuku naručiocu da "spreči postojanje sukoba interesa i da obezbedi konkurenciju kada je to moguće". Zakon definiše da se javna nabavka može označiti kao nabavka u sektoru odbrane i bezbednosti ako je u pitanju nabavka oružja, vojno i bezbednosno osetljive robe i usluga, ili javna nabavka koja je neophodna i isključivo potrebna za obaveštajne aktivnosti. Zakon takođe predviđa mogućnost neprimenjivanja zakona na javne nabavke zbog bezbednosnih interesa na osnovu odluke Vlade, u slučajevima "gde bi primena postupka javne nabavke dovela do otkrivanja informacija koje se smatraju ključnim za bezbednost"⁴⁵, što može da dovede do neopravdanog ograničavanja konkurencije za bilo koje javne nabavke za koje vlada odluči da su "bezbednosno osetljive".

Tokom 2017. godine, MUP je potrošio 6 miliona evra na poverljivu nabavku 710 policijskih patrolnih vozila koju je odobrila Vlada i prikrio detalje ove nabavke od javnosti.⁴⁶ Nije poznato da li je konkurencija obezbeđena i da li je sprečen sukob interesa. MUP i Vlada nisu ponudili nikakvo objašnjenje javnosti o tome iz kog razloga je ova nabavka morala biti označena kao poverljiva. Pored toga što je u praksa javne nabavke policijskih patrolnih vozila uobičajena u svetu, ova konkretna javna nabavka deluje sumnjivo i zbog toga što su sve prethodne nabavke policijskih vozila od strane MUP-a Srbije bile javne. Pošto se u prošlosti suočila sa izvesnim brojem problematičnih i koruptivnih nabavki, javnost ostaje zabrinuta za to da li je zaključen ugovor o nabavci policijskih vozila potpuno u javnom interesu.⁴⁷

Ovaj primer pokazuje da se prerogativ Vlade da bilo koju javnu nabavku označi kao bezbednosno osetljivu bez bilo kakvog obrazloženja i kontrole može koristiti za prikrivanje koruptivnih praksi u javnim nabavkama, i da to stoga treba da se promeni uvođenjem čvršćih mera nadzora.

45 Zakon o javnim nabavkama, član 128.

46 Blic, *MUP: Vozila za policiju nabavljena po zakonu, škoda bila najjeftinija*, 29. septembar 2017.

47 NIN, *Javne sumnje zbog tajne javne nabavke*, 19. oktobar 2017.

ZAKLJUČAK

Iako je institucija sa velikim brojem usvojenih propisa iz oblasti javnih nabavki i sa razvijenim procedurama, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije (MUP) ne stoji tako dobro što se tiče učinakai svrsishodnosti javnih nabavki.

Posle ispitivanja sve četiri dimenzije svrsishodnosti nabavki u MUP-u, može se zaključiti da, s obzirom na ukupnu ocenu 2,36, stanje nije zadovoljavajuće i zahteva značajne napore MUP-a, naročito u vezi sa planiranjem kapitalnih nabavki i konkurencije u nabavkama.

Tabela 3: Ispitane dimenzije svrsishodnosti nabavki MUP-a		
Dimenzija svrsishodnosti	Pokazatelj svrsishodnosti	Ocena
Transparentnost	Planovi nabavki	Ocena
	Tenderska dokumentacija	4
	Informacije o odlučivanju	3
	Informacije o poverljivim nabavkama	3
	Statistički podaci o nabavkama	2
Planiranje javnih nabavki	Izmene planova	2
	Obrazloženja nabavki	2
	Kapitalne nabavke	1
Sprovođenje javnih nabavki	Žalbe ponuđača	2
	Prekinuti postupci	3
Konkurencija	Broj ponuda po ugovoru	2
	Otvoreni postupci sa samo jednom ponudom	2
	Udeo ugovora maksimalne vrednosti	2
	Praksa poverljivih tendera	2

Legenda ocena:

- 1 - Potrebne su suštinske promene
- 2 - Potrebno je značajno poboljšanje
- 3 - Zadovoljavajuće/potrebno je određeno poboljšanje
- 4 - Dobra praksa

Poboljšanjem procesa planiranja, MUP može postići najvidljivija poboljšanja u svrsishodnosti javnih nabavki. Odgovornije i smotrenije planiranje kapitalnih nabavki omogućilo bi MUP-u da efikasnije koristi svoje resurse i da reši mnoga goruća pitanja – kao što je obezbeđenje redovnog obnavljanja neophodne opreme za policiju i spasilačke jedinice, ili za poboljšanje uslova rada policijskih službenika nabavljanjem bolje hrane i odeće.

Uprkos površnom statističkom uspehu, rezultati MUP-a u oblasti konkurencije u nabavkama u stvarnosti se pogoršavaju. Smanjenje broja ponuda po ugovoru, povećanje udela nabavki sa jednom ponudom i maksimalne cene u otvorenim postupcima, kao i potencijalna zloupotreba postupaka poverljivih nabavki, zahtevaju ozbiljne promene u praksi kako bi se povećala ukupna svrsishodnost javnih nabavki u MUP-u.

Procenat javnih nabavki velike vrednosti koje osporava Republička komisija za zaštitu ponuđača treba da bude rešen pažljivijim planiranjem i sprovođenjem postupaka javnih nabavki, naročito u slučajevima nabavke roba i usluga koje su neophodne policijskim službenicima. Nedostupnost konsolidovanih podataka o drugim pokazateljima sprovođenja javnih nabavki i izvršenja ugovora, kao što su izmene ugovora, trajanje sprovođenja, itd., čini ovu dimenziju naročito teškom za ispitivanje.

Transparentnost postupaka javnih nabavki u MUP-u je oblast svrsishodnosti nabavki koja najviše zadovoljava, ali se još uvek može dodatno poboljšati, uglavnom u oblasti konsolidacije statističkih podataka i obezbeđenju njihove veće pristupačnosti finansijskim službama, kontrolnim organima i javnosti. Ovo bi znatno pomoglo da se prepoznaju i spreče štetne tendencije.

S obzirom na restriktivnost budžeta MUP-a, veća svrsishodnost javnih nabavki treba da bude jedan od glavnih ciljeva unutrašnje politike rukovodstva MUP-a u predstojećem periodu. Veća svrsishodnost javnih nabavki dovešće do povećanja resursa za mnoge od predstojećih neophodnih nabavki i zaštitice MUP od postojećih nesvrsishodnih nabavki koje nanose štetu integritetu Ministarstva, moralu policijskih službenika i bezbednosti građana.

PREPORUKE

Tabela koja se nalazi u tekstu ispod sadrži dvanaest preporuka za povećanje svrsishodnosti javnih nabavki Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije (MUP). Preporuke su poredane u skladu sa uticajem koje bi njihovo sprovođenje imalo na praksu javnih nabavki.

#	Uticaj	Preporuka	Oblast
1	Znatan	MUP treba da kodifikuje standarde kvaliteta za policijske uniforme i obuču, kao i da propiše opšti rok za njihovo završavanje ne bi li obezbedio veću konkurenciju ponuđača koji bi mogli da učestvuju na ovakvim vrstama tendera.	Planiranje
2	Znatan	Služba interne revizije MUP treba da uvede redovne revizije svrsishodnosti tipičnih javnih nabavki velike vrednosti koje sprovodi MUP i da izda preporuke za poboljšanje prakse.	Planiranje
3	Znatan	MUP i Služba interne revizije treba da utvrde razlog za smanjenje broja ponuda po ugovoru, povećanje broja tendera sa samo jednom ponudom i udeo ugovora maksimalne vrednosti, kao i da preduzmu odgovarajuće mere za dovođenje rezultata u tim kategorijama iznad nacionalnog proseka.	Konkurencija
4	Znatan	Zakon o javnim nabavkama treba da bude izmenjen tako da se poveća nadzor i kontrola nad korišćenjem prerogativa Vlade da bez ikakvog obrazloženja proglasi neku javnu nabavku poverljivom ako je smatra "bezbednosno osetljivom".	Konkurencija
5	Znatan	Uprava za javne nabavke treba da uvede ključne podatke o javnim nabavkama u svoje javno dostupne baze podataka (vrednosti ugovora, najbolje ponude, broj ponuđača po ugovoru).	Transparentnost
6	Umeren	MUP treba ponovo da ispita ukupnu ekonomsku korist od prakse nabavljanja OEM tonera umesto njihovih visokokvalitetnih zamena.	Planiranje
7	Umeren	Državna revizorska institucija treba da izda izveštaj o nezakonitim kupovinama koje su za MUP izvršile lokalne samouprave. MUP i lokalne samouprave treba da odgovaraju pred Skupštinom zbog ove štetne prakse.	Planiranje
8	Umeren	MUP treba da analizira najčešće razloge za uspeh žalbi protiv svojih tendera velike vrednosti i osetljivih tendera i da preduzme adekvatne mere da poboljša ovaj aspekt prakse sprovođenja javnih nabavki i smanji broj podnetih i procenat uspešnih žalbi.	Sprovođenje
9	Umeren do manji	Služba interne revizije MUP treba da ispita planiranje i raspored nabavki u okviru fiskalne godine, i da izda preporuke o tome kako povećati efikasnost ove faze ciklusa javnih nabavki.	Planiranje
10	Manji	MUP treba da poboljša kvalitet obrazloženja javnih nabavki.	Planiranje
11	Manji	MUP treba da uvede objavljivanje standardizovanih planova nabavki i izveštaja u mašinski čitljivoj formi, koji će biti usklađeni sa podacima iz Uprave za javne nabavke.	Transparentnost
12	Manji	MUP treba da reguliše, standardizuje i u izveštajima/informatoru MUP-a redovno objavljuje zbirne podatke o poverljivim javnim nabavkama koji nisu osetljivi.	Transparentnost

IZVORI

Publikacije

1. Katarina Đokić, Vladimir Erceg, Predrag Petrović, Aurelija Đan. 2016. *Priručnik za građansku procenu svrsishodnosti utroška sredstava u sektoru bezbednosti*. Beograd: Beogradski centar za bezbednosnu politiku.
2. Vladimir Erceg. 2017. *Analiza programskih ciljeva u budžetu Ministarstva unutrašnjih poslova*. Beograd: Beogradski centar za bezbednosnu politiku (u štampi).
3. Nenad Radojčić, Zoran Bašić. 2016. *Borbene patike bez borbe*. Beograd: Beogradski centar za bezbednosnu politiku.
4. Milan Stefanović. 2016. *Policija štampa za sve pare*. Beograd: Beogradski centar za bezbednosnu politiku.
5. Dejan Škorić. 2016. *Iznuđene nabavke: Kako lokalne samouprave protivzakonito opremaju vatrogasce*. Beograd: Beogradski centar za bezbednosnu politiku.
6. Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP), Demokratsko upravljanje. *Ocena spremnosti Republike Srbije za otvaranje podataka*. Decembar 2015.

Pravni propisi

7. Narodna skupština Republike Srbije. *Zakon o javnim nabavkama*. "Službeni glasnik Republike Srbije" br. 124/2012, 14/2015 i 68/2015.
8. Narodna skupština Republike Srbije. *Zakon o policiji*. "Službeni glasnik Republike Srbije" br. 6/2016.
9. Narodna skupština Republike Srbije. *Zakon o budžetskom sistemu*. "Službeni glasnik Republike Srbije", br. 54/2009, 73/2010, 101/2010, 101/2011, 93/2012, 62/2013, 63/2013, 108/2013, 142/2014, 68/2015 – dr. zakon, 103/2015 i 99/2016.
10. Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije. *Uputstvo za sprovođenje postupaka javnih nabavki Ministarstva unutrašnjih poslova*. 2015.
11. Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije. *Plan za sprečavanje korupcije u postupcima javnih nabavki MUP*. 2016.
12. Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije. *Uredba o izgledu uniforme i oznaka policijskih službenika*. 2013.
13. Grupa za pregovore Republike Srbije za Poglavlje 23. *Akcionni plan za Poglavlje 23*. 2015.
14. Narodna skupština Republike Srbije. *Strategija razvoja javnih nabavki u Republici Srbiji za period 2014-2018. godine sa akcionim planovima za 2014-2017*. "Službeni glasnik Republike Srbije", br. 122/2014.

Javni izveštaji

15. Evropska komisija. *Commission Staff Working Document – Serbia 2016 Report*. 2016.
16. Evropska komisija. *Non-paper on the State of Play Regarding Chapters 23 i 24 for Serbia*. Maj 2017.
17. Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije. *Informator o radu*. Septembar 2017.
18. Ministarstvo odbrane Republike Srbije. *Informator o radu*. Septembar 2017.
19. Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije. *Informacija o radu MUP u periodu od aprila do juna 2017*. 2017.
20. Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije. *Planovi javnih nabavki za 2013-2017*. Pristupljeno u septembru 2017.
21. Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije. *Izveštaji o sprovedenim javnim nabavkama 2013-2017*. Pristupljeno u septembru 2017.

22. Kancelarija za javne nabavke. *Izveštaj o javnim nabavkama u Republici Srbiji za period od 1.1.2016 - 31.12.2016.* 2017.

Online sadržaji

23. Internet sajt Ministarstva unutrašnjih poslova, Deo posvećen javnim nabavkama. <<https://goo.gl/d5n6pC>> Pristupljeno u septembru 2017.
24. Internet sajt Western Balkans Pulse fore Police Integrity and Trust (POINT PULSE). <<http://pointpulse.net/>> Pristupljeno u septembru 2017.
25. Portal javnih nabavki. <<http://portal.ujn.gov.rs/>> Pristupljeno u septembru 2017.
26. Program otvorenih podataka na Portalu javnih nabavki. <<http://portal.ujn.gov.rs/OpenData.aspx>> Pristupljeno u septembru 2017.
27. Odluke Republičke komisije za zaštitu prava u postupcima javnih nabavki 2013 - 2016. <<http://www.kjn.gov.rs/odluke/zastita-prava.html>> Pristupljeno u septembru 2017.
28. dr Predrag Jovanović, predstavljanje istraživanja. *Izazovi u javnim nabavkama u 2016 [Public javnih nabavki Challenges in 2016]*. <<https://goo.gl/vV7a44>> Pristupljeno u septembru 2017.

Intervjui

29. Intervju sa funkcionerkom Uprave za javne nabavke Daliborkom Srećkov. Napisao Vladimir Erceg. Beograd, 21. februar 2017.
30. Vrhovni državni revizor Državne revizorske institucije, Sektor za svrsishodnost poslovanja, Svetlana Toma Anokić. *Beleške sa stručnih konsultacija "Svrsishodno finansijsko planiranje i javne nabavke u bezbednosnom sektoru"*. Palić, 29. oktobra 2015.

Medijski izveštaji

31. Danijela Vukosavljević. "Originalni toneri ili kvalitetne borbene patike". *Politika*, 16. aprila 2017.
32. Insajder. "Brnabić o brojnim poslovima Prointera sa državom: Nemam objašnjenje". *Insajder*, 31. avgust 2017.
33. Tanjug. "MUP: Vozila za policiju nabavljena po zakonu, škoda bila najjeftinija". *Blic*, 29. septembar 2017.
34. Vladimir Erceg, Saša Đorđević, Nemanja Nenadić. „Javne sumnje zbog tajne nabavke”. *NIN*, 19. oktobar 2017.

